

ANETA DOMŻALSKA
*Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie*

DZIECI RODZICÓW POZBAWIONYCH WOLNOŚCI

CONVICTED PEOPLE'S CHILDREN

Streszczenie

Uwięzienie jednego z członków rodziny pociąga za sobą negatywne skutki nie tylko dla funkcjonowania osoby skazanej ale także dla całego systemu rodzinnego. Niniejszy artykuł prezentuje wybrane elementy funkcjonowania dzieci rodziców pozbawionych wolności, z uwzględnieniem ich sytuacji emocjonalnej, wychowawczej i społecznej. Opracowanie zawiera także wnioski i postulaty dotyczące opisanego problemu.

Słowa kluczowe: system rodzinny, skazany, dziecko

Summary

The imprisonment of one of the members of the family has negative consequences not only for the functioning of the convicted person but also for the entire family system. The article presents some elements of the functioning of children where the parents are deprived of their liberty, including demonstrating their emotional, educational and social needs. The material also contains conclusions and recommendations relating to the described topic.

Key words: family system, convicted, children

WPROWADZENIE

W środowisku rodzinnym przebiega proces socjalizacji człowieka. Rodzina stanowi naturalne środowisko rozwojowe dzieci, w którym zdobywa pierwsze doświadczenia, doznaje pierwszych odczuć emocjonalnych, przyswaja sobie wzorce i zasady społecznego postępowania. Rodzina wprowadza dziecko w świat wartości społecznych, poprzez świadomą pracę wychowawczą i niezamierzone oddziaływania. Ze względu na swój charakter oraz możliwość długotrwałego oddziaływania wychowawczego ma ona największy wpływ na kształtowanie się osobowości młodej jednostki.

Wielu skazanych wychowywało się w rodzinach dysfunkcyjnych, w której występowały zjawiska takie jak: alkoholizm, agresja i przestępczość rodziców. Doświadczając w młodości tego typu zachowań często marzą o stworzeniu rodziny pełnej miłości i zgody. Niestety wzorce zachowań wyuczone w dzieciństwie w wyniku obserwacji zachowań najbliższej rodziny, nie pozwalają na realizację stworzenia rodziny wolnej od patologicznych zachowań. Powielają więc zachowania rodziców i stają się modelami dla własnych dzieci. Ich styl życia: alkoholizm, wielokrotne pobyty w zakładach karnych i nieodpowiednie wzorce rodzinne burzą szansę na utrzymanie więzi rodzinnych.¹

Kara pozbawienia wolności dotyka nie tylko osadzonych, którzy trafiają do zakładu karnego, ale również osoby z nimi związane. Uwięzienie jednego lub obojga rodziców pociąga za sobą niezliczone negatywne skutki dla rozwoju dziecka.

Konsekwencją przebywania rodziców w warunkach izolacji więziennej jest znaczne ograniczenie ich udziału w życiu rodzinnym, ponieważ nie wywiązują się oni ze swoich obowiązków rodzicielskich i małżeńskich. Kontakt z rodziną staje się utrudniony i ograniczony a w niektórych przypadkach wręcz niemożliwy.

W czasie odbywania kary najczęściej kontakty z rodzinami utrzymują młodociani, natomiast najbardziej ograniczone kontakty mieli recydy-

¹ Por. Szymanowska A., *Więzienie i co dalej*. Warszawa 2003, s. 103.

wiści, spośród których 46% nigdy do nikogo nie telefonowało, 22,5% do nikogo nie pisało, 45% nigdy nie było odwiedzanych.²

SYTUACJA SPOŁECZNA, WYCHOWAWCZA I EMOCJONALNA DZIECI

Wielu rodziców podejmuje decyzję aby nie mówić dziecku o tym, że tata albo mama przebywa w więzieniu. Podstawą tego jest często obawa, że wiedza o pozbawieniu wolności mogłaby zaszkodzić dziecku. Bycie bliskim dla kogoś, kto przebywa w więzieniu związane jest ze wstydem i poczuciem winy. Wielu rodziców chce chronić dziecko przez to, że nie rozmawia z nim na temat nieobecności rodzica.

Brak informacji może być jednak szkodliwy dla dzieci i spowodować powstanie u dzieci lęków i fantazji o tym, gdzie faktycznie jest rodzic. Dzieci nie są w stanie przetwarzać skutków traumy bez możliwości wyrażenia swoich uczuć za pomocą słów. Dziecko potrzebuje wyjaśnienia nieobecności mamy czy taty. Otwartość i szczerłość stwarza poczucie bezpieczeństwa. Gdy dziecko poczuje, że może liczyć na osoby pozostające w jego otoczeniu będzie miało lepszy punkt wyjścia do zmagania się z codziennością bez rodzica, który jest tymczasowo nieobecny. Ponadto wyjaśnienie nieobecności rodzica zmniejszy poczucie winy u dziecka.³

Czasami rodzic uważa, że lepiej jest powiedzieć prawdę dziecku zaniżając winę rodzica pozbawionego wolności i zmniejszając jego odpowiedzialność za to co się stało. Wydaje się być łatwiejsze obwiniać za sytuację policję, więzienie czy przypadkowe okoliczności. To może burzyć u dziecka obraz sprawiedliwości. Jednocześnie może to spowodować obawę dziecka przed tym, że każdy może być pozbawiony wolności bez specjalnego powodu.⁴

² Tamże s. 119.

³ Por. Shaw R., *Children of Imprisoned Fathers*. London, 1987, s. 39-45; Rzepliński A., *Rodziny więźniów długoterminowych (Z badań nad społecznymi skutkami skazania)*. Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1981, s. 33.

⁴ Gabel K., Johnston D., (eds.), *Children of Incarcerated Parents*. New York 1995, s. 24-43.

Nawet jeśli dzieci wiedzą gdzie faktycznie przebywa rodzic, to z powodu wstydu ukrywają prawdę o pobycie ojca lub matki w więzieniu przed środowiskiem rówieśniczym, szkolnym. A w momencie gdy dowiadują się tej prawdy od innych narażone są na silne przeżycia, któremu towarzyszy złość, irytacja, smutek, zażenowanie.⁵

Gdy rodzic zostaje uwięziony model rodziny ulega zmianie. Do takiego nowego modelu dziecko musi się przyzwyczać. Dla dziecka pozbawienie wolności rodzica oznacza utratę ważnej i znaczącej osoby w życiu.

Badania Noble C. potwierdziły, że doświadczenie bólu przez dziecko, gdy rodzic jest uwięziony może być podobny do tego, gdy ktoś umiera. Stwierdzono, że 80% badanych rodzin wykazywały u ich dzieci tendencję do doświadczenia separacji od swoich ojców jako rodzaj utraty bliskiej osoby, zwłaszcza w początkowych etapach pozbawienia wolności.⁶

Z kolei wielu autorów, którzy podjęli się badania problematyki dzieci więźniów zauważyli, że u dzieci aresztowanych ojców pojawiać się zaczęły negatywne stany emocjonalne a nawet zaburzenia emocjonalne takie jak: smutek, stany lękowe, niska samoocena, depresja, moczenie nocne, zaburzenia snu, brak poczucia sensu życia, brak łaknienia, poczucie winy, labilność emocjonalna, nerwice.⁷

Nie da się mówić o jakiejś jednej typowej reakcji dzieci na uwięzienie rodzica. Jednak często dzieci, po aresztowaniu rodzica zaczynają sprawiać trudności wychowawcze. Reakcje dzieci są odpowiedzią na uwięzienie rodziców. Hołyst B. zauważa, że u dzieci z rodzin osób uwięzionych obserwuje się negatywne zmiany zachowań, agresję, kłamstwa, kłótność, nieposłuszeństwo, bunt.⁸

E. Sapia-Drewniak zwróciła uwagę na sytuację szkolną dzieci z rodzin osób karanych pozbawieniem wolności. Badane dzieci sprawiają

⁵ Por. Shaw R., *Children of Imprisoned Fathers*. London, 1987, s. 28-38

⁶ Noble C., *Prisoners' Families: The Everyday Reality*. Ipswich 1995, s. 67-81.

⁷ Por. Shaw R., *Children of Imprisoned Fathers*. London, 1987, s. 28-38; Sako-wicz T., *Badania więźniów w literaturze zachodniej*. Rzeszów 2009, s. 192.

⁸ Por. Hołyst B., *Wikymologia*. Warszawa 2006, s. 1036; Shaw R., *Children of Imprisoned Fathers*. London, 1987, s. 28-38.

szereg kłopotów natury wychowawczej. „Dziecko z rodziny zdezorganizowanej, często zaniedbane, emocjonalnie odrzucone lub też pozostawione samemu sobie najczęściej nie potrafi prawidłowo funkcjonować wśród rówieśników z rodzin nie przeżywających tego typu problemów. Różni się od nich z powodu nadmiernej agresji, bądź też apatyczności i bierności. Wśród badanej grupy na 96 dzieci aż 36 było izolowanych, odrzucanych przez klasę. Ponadto badane dzieci miały problemy w nauce. Konsekwencją trudności dydaktycznych badanych dzieci było zjawisko drugoroczności wśród nich. W badanej grupie 16 uczniów powtarzało klasę dwukrotnie. Trudności z przygotowaniem się do lekcji, lęk przed ośmieszeniem w klasie spowodowało, iż 22 uczniów opuszczało bez usprawiedliwienia zajęcia lekcyjne.⁹

Interesującą pozycję z zakresu badania rodzin więźniów opublikował w 1989 roku J. Kupczyk. Swoją uwagę poświęcił socjalizacji dzieci więźniów. Szczególnie zwrócił uwagę na przebieg i efekty procesu socjalizacji dzieci ojców wielokrotnie pozbawionych wolności. Autor zauważył, iż cechą wspólną badanych dzieci ojców wielokrotnie pozbawionych wolności jest ogólnie niski i bardzo niski status społeczno-kulturalno-ekonomiczny stanu wyjściowego ich procesów socjalizacji. Status ten jest społecznie dziedziczony po swoich rodzicach i rodzinach pochodzenia i to zarówno ze strony pozbawionego wolności ojca, jak i ze strony matki. Wyznacza on ogólnie niesprzyjające uspołecznianiu się warunki, w jakich przebiegają ich procesy socjalizacyjne. Warunki te uniemożliwiają im osiągnięcie kompetencji do pełnienia ról społecznych na ich wysokim poziomie, czyli osiągnięcia wysokiego stopnia uspołecznienia się.¹⁰

Duże znaczenie należy przypisać długości separacji członków rodziny. W tym okresie (co najmniej półtoraroczny) występują trwałe, rodzące określone zmiany w strukturze rodziny przejęcie przez żonę roli głównego żywiciela rodziny, a także długotrwały okres deprywacji sek-

⁹ Sapia – Drewniak E.: *Sytuacja szkolna dzieci osób karanych pozbawieniem wolności*. Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny 1989, nr 17 (57), s. 82-91.

¹⁰ Kupczyk J., *Procesy socjalizacji dzieci ojców wielokrotnie pozbawionych wolności*. Poznań 1982, nr 82, s.128-133.

sualnej oraz długotrwały brak ojca, wpływający w istotny sposób na sytuację dzieci i proces ich socjalizacji.¹¹

Płeć rodzica, który jest uwięziony ma znaczenie w życiu dziecka. Dzieci matek, które przebywają w zakładzie karnym są bardziej narażone na zakłócenia opieki. Z roli opiekuna nie zawsze jest w stanie wywiązać się ojciec dziecka, więc niezbędny jest udział dziadków, wujków i dalszej rodziny. Jeśli takie wsparcie nie jest dostępne, opiekę sprawuje instytucja.¹²

Reakcje dzieci na aresztowanie rodzica może mieć wpływ również m.in.: historia życia i doświadczenia dziecka, wsparcie ze strony najbliższego środowiska, relacje przed aresztowaniem, możliwość kontaktu z rodzicem.

Często trudne dla więźniów jest utrzymywanie systematycznych kontaktów z dziećmi w wyniku nieodpowiednich warunków podczas odwiedzin (ograniczenia fizycznego kontaktu więźniów z ich dziećmi; brak prywatności; wysoki poziom hałasu; brak odpowiednich warunków dla dzieci; atmosfera zastraszenia w zakresie odwiedzania rodziny) lub odległość między miejscem zamieszkania rodziny a zakładem karnym, w którym przebywa rodzic.¹³

MOŻLIWOŚCI POPRAWY SYTUACJI DZIECI

Uwięzienie członka rodziny odbija się niekorzystnie na jej funkcjonowanie bytowe. Często uwięziony rodzic był jedynym żywicielem rodziny. W ramach pomocy socjalnej rodzina przeżywająca problemy bytowe zgodnie z Ustawą Pomocy Społecznej z dnia 12 marca 2004 r. może ubiegać się o: zasiłek stały, zasiłek stały wyrównawczy, rentę socjalną, zasiłek okresowy.¹⁴

¹¹ Rzepliński A., *Rodziny więźniów długoterminowych (Z badań nad społecznymi skutkami skazania)*. Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, s. 260.

¹² Por. Tamże.

¹³ Centre for Social & Educational Research, Dublin Institute of Technology, w: <http://www.dit.ie/cser/media/ditcser/images/Parents-Children-Prison.pdf>

¹⁴ Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. Tekst jednolity Ministerstwa Pracy i Polityki Socjalnej, Warszawa 2004, s. 28-43.

Jednak specyfika problemów występująca w tej rodzinie skłania do skierowania do niej pomocy szeroko rozumianej ze szczególnym uwzględnieniem sfery emocjonalno-psychicznej.

Zdaniem Gawęckiej M. „penitencjarna praca socjalna powinna być zorientowana na wieloaspektową pomoc człowiekowi i jego rodzinie z chwilą jego osadzenia w zakładzie karnym, kontynuowana w całym okresie wykonywania przez niego kary, kontynuowana z chwilą zwolnienia go z zakładu karnego; należy urzeczywistniać zmianę sytuacji socjalno-bytowej rodziny skazanego, między innymi poprzez wyposażenie skazanego i jego rodziny w wiedzę na temat zabezpieczenia bytowego przez wyszukiwanie istniejących alternatyw bez uciekania się do rozwiązań związanych z wejściem w kolizję z prawem; rozpoznawać i diagnozować na bieżąco potrzeby skazanego i jego rodziny; uwzględniać pracę socjalną ze skazanym i jego rodziną w celu wprowadzenia konstruktywnych zmian i modyfikacji poprzez uruchomienie i wydobywanie własnych zasobów; wyposażyć skazanego i jego rodzinę w umiejętności rozwiązywania problemów, kontrolowania własnych emocji, umiejętności komunikacyjne”.¹⁵

Zasadny wydaje się postulat, aby w przypadku skazania na karę pozbawienia wolności rodzina skazanego była informowana o warunkach i możliwościach otrzymania pomocy ze strony wyspecjalizowanych instytucji państwowych i społecznych. Rzepliński A. podkreśla, że najbardziej istotnymi formami pomocy społecznej na rzecz rodzin skazanych wydają się być: bezzwrotna pomoc materialna, pomoc w opiece nad dziećmi oraz poradnictwo rodzinne. Szczególnie ta ostatnia wymaga od pracowników placówek poradnictwa rodzinnego uprzedniej znajomości sytuacji i problemów występujących w rodzinie skazanego.¹⁶

Powinny więc funkcjonować szkolenia na nauczycieli, wychowawców i wszystkich, którzy mają kontakt z dzieckiem i znają sytuację rodzi-

¹⁵ Gawęcka M., *Meandry penitencjarnej pracy socjalnej*, w: Fidelus A., (red.), *W stronę readaptacji społecznej*. Piotrków Trybunalski 2009, s.43.

¹⁶ Rzepliński A., *Rodziny więźniów długoterminowych (Z badań nad społecznymi skutkami skazania)*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, s. 263.

ny. Szkolenia powinny być skierowane do szkół, organizacji i instytucji (światlice środowiskowe, fundacje i stowarzyszenia), które pomagają dzieciom. Zakres tematyki dotyczyć powinny rozpoznawania i radzenia sobie ze zmianami, które mogą wystąpić w zachowaniu dzieci.¹⁷

Zmiany powinny również nastąpić w jednostkach penitencjarnych poprzez stworzenie lepszych warunków do odwiedzin dzieci z rodzinami. Większy nacisk powinno się kłaść na utrzymywanie kontaktów rodzinnych i szkolenia dla personelu więziennego na temat pracy z rodzinami więźniów.

Ważne jest więc wpisanie w zakres programów resocjalizacyjnych i terapeutycznych przygotowania do: nawiązania i utrzymywania pozytywnych relacji z rodziną w okresie odbywania kary, wypracowania umiejętności komunikacyjnych i przygotowanie do pełnienia funkcji rodzinnych. Proponowane rozwiązania pozwoliłyby już w warunkach izolacji na utrzymanie więzi rodzinnych oraz stopniowy powrót do rodziny.

Przeprowadza się wiele programów realizowanych w polskich jednostkach penitencjarnych, których celem jest podtrzymanie i wzmocnienie więzi rodzinnych. Interesującym wydaje się projekt czytania bajek przez więźniów dla swoich dzieci.

Tego typu projekt to przykład działania nieskomplikowanego, nie wymagającego dużych nakładów finansowych a przy tym przedsięwzięcia, które ma ogromny wpływ na utrzymywanie więzi rodzinnych między dziećmi i rodzicami przebywającymi w więzieniu. Organizacji Storybook Dads, działającej na terenie Wielkiej Brytanii udało się wprowadzić projekt w sumie do ponad 90 więzień. Projekt polega na nagraniu czytanej przez więźnia bajki – nagranie jest przygotowane profesjonalnie przez realizatora dźwięku, utrwalone na płycie CD wraz z podkładem muzycznym i wysłane do dziecka więźnia. W Polsce projekt „Poczytaj Mi” od 2010 roku realizuje na terenie kilku zakładów karnych i aresztów śledczych Fundacja Sławek. W polskiej

¹⁷ Centre for Social & Educational Research, Dublin Institute of Technology, w: <http://www.dit.ie/cser/media/ditcser/images/Parents-Children-Prison.pdf>

wersji projektu podkreśla się szczególnie znaczenie do dedykacji, którą rodzic może skierować bezpośrednio do dziecka na początku i na końcu bajki.

Celem tego programu jest nie tylko utrzymywanie więzi rodzinnych między dziećmi i rodzicami przebywającymi w więzieniu ale także rozwijanie wyobraźni i wrażliwości dzieci, zachęta do czytelnictwa i poprawa umiejętności czytania zarówno u dzieci jak i rodziców, rozwijanie umiejętności wyrażania uczuć, zmniejszenie stresu i urazu doświadczonego przez dzieci uwięzionych rodziców.

Dzisiaj słyszymy wiele głosów na temat wprowadzenia zmian, które poprawiłyby funkcjonowanie rodzin więźniów i pozwoliły na utrzymanie relacji między dziećmi a rodzicami. Może zanim uda się urzeczywistnić te wszystkie postulaty, od lat głoszone, może warto zacząć od prostych działań, które cechuje systematyczność, ciągłość i powszechność.

ZAKOŃCZENIE

W polskiej literaturze przedmiotu tematem niewystarczająco poruszonym a tak bardzo ważnym jest sytuacja życiowa dzieci, których rodzic przebywa w więzieniu. Szczególnie brak badań na temat długoterminowych skutków rozłąki rodzica z dzieckiem.¹⁸ Badania zachodnie szerzej niż w polskie opisują problematykę rodzinną więźniów a zwłaszcza sytuację życiową dziecka, wychowującego się w rodzinie więźniów.

Problematyka więźniów jest niewątpliwie trudnym obszarem do badania zwłaszcza funkcjonowanie rodzin więźniów. Poniższe opracowanie stanowi jedynie głos w dyskusji nad problemem sytuacji życiowej dzieci z rodzin więźniów, ze szczególnym zwróceniem uwagi na propozycje postulatów, które mogłyby zmienić obecną sytuację.

¹⁸ Por. Sakowicz T., *Dziecko w rodzinie naznaczonej przestępczością rodziców*, w: Kałdon B., Kurlak I.(red.), *Człowiek w obliczu trudnej sytuacji życiowej*. Sandomierz 2011.

BIBLIOGRAFIA

Gabel K., Johnston D., (eds.), *Children of Incarcerated Parents*, New York 1995.

Gawęcka M., *Meandry penitencjarnej pracy socjalnej*, w: Fidelus A., red., *W stronę readaptacji społecznej*, Piotrków Trybunalski 2009.

Hołyst B., *Wikymologia*, Warszawa 2006.

Kupczyk J., *Procesy socjalizacji dzieci ojców wielokrotnie pozbawionych wolności*, Poznań 1989.

Noble C., *Prisoners' Families: The Everyday Reality*. Ipswich 1995.

Rzepliński A., *Rodziny więźniów długoterminowych (Z badań nad społecznymi skutkami skazania)*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1981.

Sakowicz T., *Dziecko w rodzinie naznaczonej przestępczością rodziców*, w: Kałdon B., Kurlak I. (red.), *Człowiek w obliczu trudnej sytuacji życiowej*, Sandomierz 2011.

Sakowicz T., *Rodziny więźniów w literaturze zachodniej*, w: Kozaczuk F., *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*. Rzeszów 2009.

Sapia – Drewniak E.: *Sytuacja szkolna dzieci osób karanych pozbawieniem wolności*. Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny 1989, nr 17 (57).

Shaw R., *Children of Imprisoned Fathers*. London 1987.

Szymanowska A., *Więzienie i co dalej*. Warszawa 2003.

Centre for Social & Educational Research, Dublin Institute of Technology w: <http://www.dit.ie/cser/media/ditcser/images/Parents-Children-Prison.pdf>

Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. Tekst jednolity Ministerstwa Pracy i Polityki Socjalnej, Warszawa 2004.